

Нарынбаева Н.О.

МИФТИН ТАБИЯТЫ ЖАНА ИЛИМДЕ ИЗИЛДЕНИШИ

Нарынбаева Н.О.

ПРИРОДА МИФА И ЕГО ИССЛЕДОВАНИЕ В НАУКЕ

Мифтин адамзат аң-сезим чабытынын акырында өнүгүү тарыхындагы орчундуу бир феноменалдуу көрүнүш катары саналышы бекеринен эмес. Жер жүзүндө тиричилик өткөргөн ар кыл жандыктын ичинен бөтөнчө бир өрчүгөн акыл-эс, ой-сезимге эгедер болуу касиети адам баласына “Бул эмне?”, “Кайдан келди?”, “Кантип?”, “Эмне үчүн?” деген сан-түмөн суроолордун жаралышына түрткү болуу менен, ошол эле касиет-өзгөчөлүк аларга жүйөлүү жооп табуунун аракетинде болгон. Андыктан “Миф” түшүнүгүнүн көөнө мааниси “уламыш”, “болмуш” деген грек сөзү болсо да анын дүйнөлүк маданияттагы функциясы көркөм маданияттын алкагына сыйбай, оболу философия, андан соң тарых, этнография, тил илими, психология, дагы ушул сыяктуу фундаменталдуу илимдердин омоктуу ой-собоолдоруна ачкыч болуп, адам феноменин андап түшүнүүдө психологиянын түркүн өнүгүнө толуп кеткен татаал табышмактардын объекти болуп келе жатканына күбөбүз.

Мифтерди илимий аспекттен кароо учурунда тарыхый өнүгүүнүн белгилүү стадиясында жер жүзүндө тиричилик өткөргөн бүткүл калктын эч бири андан куру алакан эместиги, ал тургай дүйнөлүк диндер да (будда, христиан, ислам) мифтерге ширелгени аныктала баштаган. Мифте тарыхый салыштырма жолу менен иликтеп үйрөнүүдө дүйнө элдеринин мифтери көп түрдүүлүгүнө карабастан, негизги темасы жана мотивдери жагынан таң калаарлыктай окшоштук, кайталануучулук фактыларын көрсөтүшкөн. Булардын ичинен эң эле көөнө жана өтө жөнөкөйлөрү – айбанаттар тууралуу мифтер. Алардын ичинен зооантроморфтук архаикалык мифтер тотемдик белгилерге бай. Демек, айбанаттардын адам болуп кубулушу же, тескерисинче, адам баласы оболу бир кезде тигил же бул жандык болгон деген түшүнүк, же болбосо – өсүмдүккө (айтылуу бир гүлгө же даракка) айланып калышы сыяктуу мифтер бир эле мезгил ичинде дүйнөнүн чар тарабында өмүр сүрүп келген. Ошондой эле илимде солярдык, лунардык, астралдык деп аталып жүргөн күн, ай, жылдыздардын келип чыгышын миң түркүн кереметке бөлөп шөкөттөгөн мифтердин тамыры да байыркы доорлордун түпкүрүнө кетет. Ал эми өлүм жана тагдырдын баталдуулугу, аркы дүйнө, акыр замандын болушун ырастаган мифтер кийинчерээк пайда болгон. Дүйнөдөгү жашоо тиричиликтин акыры тууралуу философиялык ойтутумдарды камтыган миф баяндар эсхатологиялык деп аталып, жогорудагы атаган мифтер менен бирге космогониялык деген жалпы типке биригет. Миф – космостун, жердин, адамзат, айбанат, өсүмдүктөрдүн келип чыгышы жөнүндөгү аңгеме баяндардан түзүлүү менен, анын ичинен ар элдин,

уруунун өзүнө гана тиешелүү кудайлар, тотемдер дагы башка купуя диний ишенимдерден турган касиеттүү “культтук” деп атаган мифтери менен да жиктелет.

Мифология, тарых, көркөм, сөз мурастары, натурфилософия, логика, психология – адам аң-сезиминин азыгы, ааламдын биз түшүнгөн жалпы турпаты. Маданият мифтик образдарды жана сюжеттерди көчүрүп чагылдырып гана тим болбостон, анын архаикалык табышмактарын, дүйнөнүн мифопоэтикалык моделиндеги кол тийгис купуя ыйыктыгын (сакралдуулугун), космос менен хаостун, ритуал менен символдуулуктун эстетикалык факторлорунун өзгөчө бир поэтикалык ишарат системасын түзөт. Демек, миф – оозеки көркөм сөз өнөрү жана профессионал жазма адабият, музыка, хореография, театр, архитектура, живопись, графика, элдик кол өнөрчүлүк жана башка аталбай кеткен жалпы эле маданият чөйрөсүндө трактоваланган (тагыраагы: трансформацияланган) бүтүндөй бейаң дүйнө менен жуурулушкан, акыл-эстин байкалбас кармалбас кубаттуу закону, үзүлбөс учугу. Ошол бейаң күч (К.Г.Юнг боюнча – архетип) аркылуу маданият мифтен башталып, андан түгөнбөс азык таап, кайрадан миф жаратып эриш-аркак өмүр сүрүп келет. Дүйнөнүн эли колдонгон ырым-жырым (ал тургай каада-салттын элементтери), ар кыл диндеги ыйык жөрөлгөлөр диний мазмундагы живопись, археология табылгаларынан тартып, азыркы архитектурадагы символдор, музыкадагы, көркөм сүрөттөгү, элдик кол өнөрчүлүктөгү, фольклор менен көркөм адабияттагы мифопоэтика жана миф жаратуучулуктун баштапкы себептери барып келип эле адам баласынын өзү да байкап кармай албаган психологиялык сигналдардын архетиптик функциясына келип, табышмактуу такалары сезилет. Ошентип, мифология өзүнүн синкреттик табиятына ылайык философиянын, тарых менен этнографиянын, маданияттын ар кыл тармагындагы илимий көз караштардын өнүгүшүндө, идеологиялык формалардын генезисин аныктоодо олуттуу роль ойнойт. Ушундан улам булардын арасын айкын жиктеп бөлүп, маселен, аны диндик элементтерден же сөз чыгармачылыгынан орду түбү менен ажырымдап чыгууга мүмкүн эмес. Бул касиет мифтердин этнологиялык функциясы ар дайым өз күчүндө экендигин тастыктайт. Мифологиянын дин менен, каада-салт, ырым-жырым, ритуал менен болгон алакасы, кайсынысы алгач пайда болгон мифтен, каада-салттагы ырым-жырымдар келип чыкканбы, же алар мифтик ишенимдердин жаралышына түрткү болгонбу деген суроолор изилдөөлөрдүн түгөнгүс маселеси болууда. Мифологиянын илимдин предметине

айлануу тарыхында мифтик материалдарды рационалдуу позициядан андап-түшүнүүдөгү аракеттер антика философиясынын түптөлүшүнө өбөлгө түзгөнү белгилүү. Софисттер менен стоиктер мифтик кудайлардын ар биринин жекече функциясына басым жасашса, Эпикурдун жолун жолдоочулар – мифтер табигый факторлордун негизинде жаралган деп эсептөө менен аларды бийликтин кызыкчылыгын көздөөчү курал катары пайдаланышкан. Ал эми Платон мифологияга мифтин символика-философиялык маңызын карама каршы коюп караган. Биздин доорго чейинки III кылымда өмүр сүргөн байыркы грек философу Эвгемер мифтик образдардан тарыхый ишмерлердин касиеттүү ыйык прототибин түшүнгөн. Мифтерди бул шекилде анализдөө “Эвгемердик агым” деген ат менен кийинчерээк кайра жандандырган. Орто кылымдагы христиан теологдору эпикурдук жана эвгемердик интерпретацияны үстүртөн кароо менен антика мифологиясын бурмалап, кордоого чейин барышкан. Миф феноменинин мындай моралдык-поэтикалык аллегория түрүндө трактовкаланышы кып мезгилдер бою үстөмдүк кылып келген. Американын ачылышы америка индеецтеринин маданияты менен таанышуу мифологиялык изилдөөнүн өрүшүн кеңитип, ченемсиз горизонтун ачып берген. Алгачкылардан болуп 1724-жылы Ж.Ф.Лафито Түндүк Америкалык индеецтердин маданиятын байыркы грек маданияты менен салыштырып кароого аракет жасаган. Италиялык илимпоз Дж. Вико “Жаңы илимдин пайдубалы” (“Основание новой науки, 1725.”) аттуу эмгеги менен мифтин терең философиясын түзүп чыккан. Автор байыркы доорду бардык аспекттен алганда мифтен түптөлгөн поэтикалык эпоха деп баалап, анын абалкы андап-түшүнүүнүн идеологиялык синкреттүүлүгүнө көңүл чордонун бурат. Ал мифтин табиятындагы баланын баёо психологиясы сымал жетилбегендикти, ошол эле учурда сезимтал конкреттүүлүк менен материалдуулукту, акыл-салмакка уюган жүйөнүн бошондугу менен кыял-чабытка молдугу адамдын керт башына гана тиешелүү касиет өзгөчөлүктөрүн курчап турган дүйнөнүн предметине да ыйгарып, атрибут менен форманы субъекттен абстракциялай албагандыгы, түпкү маңызды “эпизоддор менен алмаштыруу”, мисалы, баяндоочулук мүнөзгө эгедер экендигин ажырымдап жиктөөгө жетише алган. Дж. Виконун мифтик философиясы мифтаануучулук илиминдеги бардык багыттардын башат-уюткуусун камтыйт. Дж. Виконун теориясына салыштырмалуу француздардын Агартуучулук агымынын өкүлдөрүнүн мифологияны түркөйлүк менен алдамчылык шекилинде баалоосу бир кадам артка кетендиктөө болгон. Мифтердин поэтикасына, улуттук касиеттерине басым коюп, аны элдик даанышмандыктын казынасы катарында карайт. Анын эмгектери мифологиянын Агартуучулуктан романтикалык көз карашка өтүүгө олуттуу таасирин тийгизген мерчемдүү көрүнүш эле.

Романтикалык философияда миф эстетикалык феномен деп аныкталат. Бул теориялык тастыктоо Ф.В.Шеллингдин (1775–1854) философиялык системасында мифтаануучулук – табият менен искусствонун ортосунан орун алып, салтка айланган ой жоруулар символиканын системалуу өңүтүнөн каралат. Бул – мифтин романтикалык философиясынын негизги пафосу болгон. Шеллинг антика, байыркы чыгыш жана христиан мифологиясына салыштырма баа берүү менен, грек мифологиясы поэтика дүйнөсүнүн баа жеткис алгачкы образы деп билет. Ошондой ал миф жаратуучулук искусстводо уланып жана жекече чыгармачылыкта да өркүндөп өсө бермекчи деп ишенген. Немец илимпоз-филологдору ага-ини Якоб жана Вильгельм Гриммдер (Немецкая мифология, 1835.) жомоктогу чыгармачылыктын эн бир көөнө формасын элдик аң-сезим, акыл-эстин баа жеткис байланышынын башатын мифтерден алгандыгын далилдешет. Бул аргумент континенттеги герман мифтерин иликтеп үйрөнүүдөн башталып анын саркындылары эл арасында ырым-жырым, жөрөлгө кейпинде эми да жашап жүргөндүгүн көрсөтүүгө келип такайт. Мифти иликтеп изилдөөдө XIX кылымдын экинчи жарымында бири-бири менен келишпес эки башка көз карашты бекемдешкен магистралдык эки мектеп пайда болгон. Алардын бири Я.Гриммдин изилдөөлөрүнө шыктаган жана ошол эле учурда романтикалык көз караштарын өтө аздектеген мектеп өкүлдөрү индоевропалык тил илиминин тарыхый-салыштырма изилдөөлөрүнө таянуу менен байыркы индоевропалык мифтердин лингвистикалык этимология маселелерине көбүрөөк басым коюшкан. Мюллердин түзгөн лингвистикалык концепциясы боюнча миф – абалкы адам абстракттуу түшүнүктөрдү конкреттүү белгилер аркылуу метафоралык эпитеттердин жардамы менен туюнткан “тил оорусунун” натыйжасында пайда болгон, ал эми, бул туюнтмалардын адепки мааниси бүдөмүктөнүп, же унутулган кезде семантикалык оош-кыйыштардан миф жаралган. Мюллер мифтик кудайлардан солярдык символдорду көрсө, Кун менен Шварц аны метеорологиялык көрүнүш деп билишкен. Андан ары биринчи планга астралдык жана лунардик мифтер коюлуп, мифтердин калыптанышындагы жаныбарлардын ролуна маани берилген. Бул мектеп натуралдык же солярдык-метеорологиялык деп аталып, фольклор таануучулар мындан жомок жана башка эпикалык сюжеттердеги мифтик башаттарды табышкан. Албетте, бара-бара илим бул мектептин концепциясына олуттуу түзөтүүлөрдү киргизген. Ошондой болсо да бул аракеттер мифтерди реконструкциялоодо тилдин касиет-көрүнүштөрүн пайдаланган алгачкы тажрыйба болуп алигүнчө ийгилик менен уланууда. Ал эми солярдуу, лунардик жана башка символикалар, асыресе табият циклине байланышкан мифтик булактар мифологиялык моделдештирүүнүн татаал катмарларынын бирин түзүп калды.

Антропологиялык же эволюциялык деген атты алган экинчи мектеп Англияда пайда болуп, салыштырма этнографиянын алгачкы илимий аракеттеринин натыйжасы болгон. Бул багыттын көрүнүктүү өкүлдөрү башкы материал иретинде архаикалык урууларга цивилизацияланган адамды салыштырып кароону алышкан. Мюллерден айырмаланып, Тэйлор мифология менен религиянын жаралышын эң эле эртеги адамзаттын абалкы аң-сезимин “натурализмге” эмес анимизмге алып барат. Тэйлордун теориясы менен миф – абалкы адам өзүнө түшүнүксүз болгон көрүнүштөргө жооп издөөнүн жемиши, б.а., жапайы кишинин жандүйнөсүн сезим-туйгусу, көргөн түшү, өлүм менен ооруга карай рационалдуу ой жүгүртүүсү болгон. Демек, Тэйлор боюнча мифологиянын башаты рационалдуу абалкы илимде жатат. Бара-бара цивилизациянын күрдөөлдүү өсүшү менен мифология өз алдынчалык касиетинен ажырап, эскинин саркындысы жана калпыс ой толгоосу, бар болгону адам баласын курчап турган табийгатты баёо боолголоо, илимден алыс турган бир жапан көрүнүш деп баалаган. Бирок мындай кескин мамиле мифологияны иликтөөдө тыкыр илимий олуттуулукка гана түрткөн. Англиялык антропологиялык мектептин өкүлү Дж. Фрезер өзү дүйнө-таануучулук көз караштын универсалдуу байыркы формасы деп эсептеген магияга Тэйлордун анимизм теориясын карама-каршы койгон. Миф, Фрезердин түшүнүгүндө, курчап турган чөйрөнү аң-сезим, акыл-эстин жардамы менен түшүндүрүү эмес, жөн гана жок болуп бара жаткан магиялык ритуалдын, ырым-жырымдын сөлөкөтү. Фрезердин мифтик илимге ритуалдын мифке үстөмдүк кылат деген теориясы “Золотая ветвь” (1890) аттуу жыйнакка топтолгон. Анын илимий ишмердүүлүгү ритуалдык доктринанын таралышына түрткү болгон. Классикалык филологиянын Кембридж мектеби түздөн-түз ушул теориядан чыккан. Бул мектептин өкүлдөрү өз изденүүлөрүндө мифтин башатында ритуал туруп, байыркы дүйнөнүн диний ишенимдеринин, философиялык көз караштарынын, искусстводогу көркөм ой-чабыгтын өнүгүүсүнүн уңгусу ритуалдан түптөлгөн деген позицияны бекемдешет. Ал эми А.Н.Веселовский болсо ритуалдын катышуусу айрым бир сюжеттин жана жанрдын генезисинде эмес, поэзияда, ал гана эмес бүтүндөй искусствонун генезисинде жатат деген кеңири концепцияны сунуш кылат. XX кылымдын 30-40-жылдарында чындыгында эле ритуалисттик мектеп доминанттуу позицияны ээлеп турган. Анын өкүлдөрү өз эмгектеринде мифтердин бардыгын ритуалдык тексттер, ал эми ритуалдан сырткаркы деп саналган мифтерди жомок жана легенда жанрларына киргизишкен. Англиялык этнограф К.Малиновский (1884-1942) этнологиялык функционалдык мектептин баштоочусу катары илимде аты белгилүү. Миф ой жүгүртүүнү ирээтке салат, моралдык системаны бекемдейт, каада-салтты мыйзамдаштырат, рационалдуу социалдык эрежелерди орнотот. Миф, Малиновскийдин

теориясы боюнча, аллегориялык, символдук ж.б. мамилелерди ичине камтыган жөн эле тарыхый таржымал же көркөм баян эмес, архаикалык аң-сезимдин түпкүрүнөн сызылып чыккан оозеки “ыйык чыгармалар топтому” түрүндө адамзаттын жана жалпы эле ааламдын тагдырына таасир берип турган жашоонун бөтөнчө бир турпаты. Абалкы маданиятты жеке адамдын индивидуалдуу психологиясына байланыштырып изилдеген англиялык этнологиядан айырмаланып, француз социологиялык мектебинин өкүлдөрү Э.Дюркгейм, Л.Леви-Брюль социумдун, коллективдин өзгөчө касиетин баса көрсөтүшүп, мифти изилдөөнүн нугун социалдык психологияга багытташкан. Дюркгейм изилдөөнүн жаңыча жолун диндин, мифтин, ритуалдын пайда болуу маселесинен жана алардын баштапкы формаларын иликтеп үйрөнүүдөн баштайт. Ал миф менен динди ажырымдабастан карап, ал экөөнү коллективдүү көз караштарды чагылдырган социалдык реалдуулук деп табат да, буларга магиянын касиеттерин карама-каршы коёт. Диндин жана мифтин элементардык формаларын издөөдө Дюркгейм тотемизмге кайрылат. Ал тотемдик мифология уруулук түзүлүштү моделдештирүү менен бирге эле анын негиздерин да бекемдеп турат дейт. Социологиялык аспекти биринчи планга коюу аркасында Дюркгейм Малиновский сыяктуу эле мифтаануучулук теориясында анын этнографиялык маселесинен четтеп кеткен.

Француз этнологу Л.Леви-Брюль этнографиялык материалдардын негизинде абалкы ой сүрүүнүн илимий ой жүгүртүүдөн кескин айырмаланын аныктаган. Коллективдүү, башкача айтканда, мифтик ой жоруулар аң-сезимдин эмес, ишенимдин предмети болгондуктан ал императивдүү мүнөздө болот деген ал. Леви-Брюлдун XX кылымдын 30-жылдарындагы салыштырып изилдөөлөрүнө караганда “жапайы” адам дүйнөнү чогуусу менен бир бүтүндүктө кабыл алат. Бирок Леви-Брюль мифологиялык аң-сезимдин негизи катары анын эмоциялык импульстарына жана магиялык түшүнүктөрүнө басым койгону менен, анын өзгөчө логикасына, интеллектуалдык маңызына баа бере алган эмес. Немец философу Э.Кассирер иштеп чыккан мифтин символикалык теориясы гана мифтик ой жүгүртүүнүн интеллектуалдык касиетине тереңдеп үнүлүүгө мүмкүнчүлүк ачкан. Бул илимпоз мифтеги символизмдин табиятын жана мифтик акыл чабыгтын айрым фундаменталдуу структураларын аныктап чыккан. Немец психологу В.Вундтун генезис маселеси тууралуу эмгектеринде адамдын аффектке түшкөн абалы, түш көрүүсү жана ассоциациялык туюм тизмектери бул жерде орчундуу роль ойной тургандыгын белгилейт. Психоанализ мектебинин өкүлдөрү З.Фрейд жана анын жолун жолдоочулар да мифти дал ушул психологиялык кырдаалдар менен ажырагыс биримдикте карашат. Алардын ичинен эң көрүнүктүүсү швейцария илимпозу К.Г.Юнг да психиканы бейаң башталыштарын мифке

байланыштырат. Бирок ал Фрейдден айырмаланып мифтеги коллективдүү ой сүрүүлөрдү символдук интерпретацияга алып барып такайт. Юнгдун бул жыйынтыктары Кассирердин теориясына тектеш. Юнг боюнча мезгил-мейкиндик параметрлеринде бири-бири менен эч кезикпеген элдер ичинде бири-биринен айрып алгыс мифтердин болушуна акыл-эстин бейаң схемасында жаткан архетип деп аталган символдук формула себепкер экен. Бул символдук формула адамдын акыл-сезимине түш көрүүлөр аркылуу гана калкып чыгып, андан ары акыл-чабыт, ой-кыялдардын жардамы менен өркүндөп-өрчүп, татаалданып, адамзат жашоосунун типтүү маңызын түзүп турат. Мифтин структуралык теориясын француз этнологу, структуралык антропологиянын негиздөөчүсү К.Леви-Строс иштеп чыккан. Ага чейин жогоруда кеп болгон илимпоздордон Э.Кассирер менен К.Г.Юнг мифтин структурасына символдуулук концепцияларында, ошондой эле француз окумуштуусу Дж. Дюмезилдин теориясында көңүл бурулган. К.Леви-Стростун абалкы адамдын мифтик ой жүгүртүүсү тууралуу теориясы Леви-Брюлдун көпчүлүк көз караштарына карама-каршы келет. Мифтик ой сүрүүнүн конкреттүү, метафоралуу сезип-туюу деңгээлин көрө билүү менен бирге эле Леви-Строс мифтик акыл-чабыт классификациялоого, жалпылоого жана логикалык анализ жасоого жөндөмдүү экендигин аныктаган. А.Ф.Анисимов сыяктуу айрым авторлор илимий материализмдин теориясына ылайык мифти бир жактуу карап, аны динге ар тарабынан байланыштырышат. Ал эми диндик функцияга коошпогон миф баяндарын абалкы адамдын чар жайыт материалдык андоосунан улам пайда болгон жомоктор деп чечмелешкен. Аталган ысымдардан сырткары антика мифологиясы боюнча ири адис А.Ф. Лосев мифти эч бир диндик жана саясий идеологиянын догматтарына байлабастан, мифтеги идеалдуулук менен предметүүлүктүн ширелүүсүнөн жаралган анын керемет табиятын жактайт. Философия менен ага чейинки аң-сезим формасынын алакасы, анын миф, дин жана көркөм чыгармачылыктан бөлүнүп, фундаменталдуу илим деңгээлине өсүп жетилүүдөгү татаал процессин Байыркы Грециянын маданий булактары аркылуу талдоого аракеттенген Ф.Х.Кессидинин изилдөө-

лөрүн да эске алуу керек. 20–30-жылдары антика мифологиясынын фольклор менен болгон байланышын, анын ичинен элдик жөө жомоктор аркылуу тарыхка айланган жана сыйынуу ритуалдарында чагылган миф башаттарын аныктоо маселелери И.М.Тронскийдин, И.И.Толстойдун эмгектеринде иштелип чыкты. Ошондой эле мифтерди семантика жана поэтиканын өңүтүнөн И.Г.Франк-Каменецкий, О.М.Фрейденберг изилдеп-талдашып, айрым бир мерчемдүү пункттарда Леви-Стростун көз караштарын дагы тереңдетүүгө жетишишти. Булардан башка совет илиминде мифолог-фольклористтер Е.М.Мелетинский, В.Я.Пропп, М.И.Стеблин-Каменский өндүү окумуштуулардын монографиялык эмгектери менен мифтаануучулуктагы процессти алга сүрөөгө өбөлгө түзүлдү. Мында фольклортаануучулардын олуттуу назарына татып турган В.Я.Пропптун системалуу изилдөөлөрү. Ал кереметтүү жомоктордогу каармандардын функцияларын магиялык ырааттуулукка алып келүү менен анын сюжеттик синтаксисинин моделин түзүп чыккан. Ушул эмгеги менен Структуралык морфологиянын баштоочусу катары илимдин тарыхында аты калды. Ал эми 1946-жылы жарык көргөн “Исторические корни волшебной сказки” (“Сыйкырдуу жомоктун тарыхый тамырлары”) деген изилдөөсүндө фольклордук-этнографиялык материалдын жардамы менен жомоктук мотивдерди салыштыруу ушул моделге түшүрүлөт.

Адабияттар:

1. Леви-Брюль Л., Первобытное мышление. – М., 1930, Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М., 1937.
2. Вундт В., Миф и религия. – СПб., 1913.
3. Золотарев А.М. Родовой строй и первобытная мифология. – М., 1964., Токарев.А.С. Что такое мифология? – М., 1962., Анисимов А.Ф. Космологические представления народов Севера. – М.Л., 1959. Природа и человек в религиозных представлениях. – Л., 1976., Шахнович.М.И. Первобытная мифология и философия. – Л., 1971.
4. Фрээр Дж. Золотая ветвь. – М.: Политиздат, 1986.
5. Фрейденберг О.М., Миф и Литература:: древности. – М., 1978., Мелетинский Е.М., Происхождение героического эпоса. – М., 1963., Поэтика мифа. – М., 1976., Стеблин-Каменский М.И. Миф. – М., 1976.